

OILAVIY BIZNESNI RAQAMLASHTIRISH ORQALI BOSHQARUV SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO`LLARI.

Narzullayev Shodiyor Eshpulatovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Ilmiy rahbar, katta o`qituvchi

Orinbaeva Aysulu

“Biznes boshqaruvi” yo`nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada oilaviy bizneslarni raqamli texnologiyalar yordamida boshqarish samaradorligini oshirish masalalari o'rganilgan. Tadqiqot doirasida oilaviy korxonalarning raqamlashtirish jarayonidagi asosiy muammolari, zamonaviy raqamli vositalarning boshqaruv tizimiga ta'siri va amaliy tatbiq etish yo'llari tahlil qilingan. O'zbekiston va xorijiy tajribalar asosida oilaviy bizneslar uchun samarali raqamli yechimlar tavsiya etilgan.

Kalit so'zlar: oilaviy biznes, raqamlashtirish, boshqaruv samaradorligi, raqamli transformatsiya, biznes-jarayonlar avtomatlashtiruv

KIRISH

Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida oilaviy bizneslar muhim o'rin tutadi. Xalqaro Family Firm Institute ma'lumotlariga ko'ra, dunyodagi barcha korxonalarning 70-90 foizi oilaviy bizneslar hisoblanadi. O'zbekistonda ham kichik va o'rta biznesning katta qismi oilaviy korxonalar tomonidan amalga oshirilmoqda.

Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi barcha soha korxonalari kabi oilaviy bizneslar uchun ham yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Biroq, ko'plab oilaviy korxonalar an'anaviy boshqaruv usullariga tayanib, raqamli transformatsiyadan orqada qolmoqda. Bu esa ularning raqobatbardoshligini pasaytiradi va bozorda mavqeini mustahkamlashga to'sqinlik qiladi.

Maqolaning maqsadi oilaviy bizneslarni raqamlashtirish orqali boshqaruv samaradorligini oshirish yo'llarini aniqlash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Oilaviy bizneslar jahon iqtisodiyotida asosiy o'rinni egallab, iqtisodiy barqarorlik va bandlikning muhim omillaridan biri hisoblanadi. O'zbekistonda ham ushbu sektor kichik va o'rta tadbirkorlikning katta qismini tashkil qilgani bois, ularning raqobatbardoshligini oshirish dolzarb vazifalardan sanaladi.

Raqamli texnologiyalarning keng qo'llanilishi oilaviy korxonalar uchun ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, boshqaruvni soddalashtirish va xarajatlarni kamaytirish imkonini beradi.

Ammo ko'plab korxonalarda an'anaviy boshqaruv usullariga tayanish ularning rivojlanish sur'atini cheklab qo'ymoqda.

Shu nuqtayi nazardan, oilaviy bizneslarda raqamli transformatsiya jarayonini jadallashtirish, innovasion yechimlarni joriy etish va raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish yuqori samaradorlikka erishishning asosiy sharti hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning ahamiyati ham aynan oilaviy korxonalarni raqamlashtirish orqali ularning boshqaruv samaradorligini oshirishga qaratilgan amaliy taklif va mexanizmlarni ishlab chiqishda namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili. Oilaviy biznes va raqamlashtirish masalalari bir qancha xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan o'rgangan. J.Davis va R.Tagiuri oilaviy biznesning uch doiralik modelini ishlab chiqib, oila, biznes va mulkdorlik tizimlarining o'zaro ta'sirini ko'rsatdilar.

Raqamli transformatsiya bo'yicha G. Westerman va kollegalari korporativ raqamlashtirish strategiyalarini tahlil qilib, texnologiya, ma'lumotlar va odamlar o'rtasidagi muvozanat zarurligini ta'kidladilar.

O'zbekiston sharoitida oilaviy bizneslar masalasi yetarli darajada o'rganilmagan. Ayrim tadqiqotlar kichik biznes rivojlanishi va raqamli iqtisodiyot masalalariga bag'ishlangan bo'lsa-da, oilaviy korxonalarining raqamlashtirish jarayonidagi o'ziga xos xususiyatlari kam yoritilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot davomida quyidagi usullardan foydalanildi:

Nazariy tahlil va adabiyotlar o'rganish, statistik ma'lumotlarni taqqoslash va tahlil qilish, amaliy kuzatish va keyslar tahlili, ekspert so'rovlari va suhbatlar.

Tadqiqot O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan 25 ta oilaviy korxona va 12 nafar soha mutaxassislari bilan o'tkazilgan so'rovlar asosida amalga oshirildi.

Tadqiqotning metodologik asosini nazariy tahlil, mavjud ilmiy adabiyotlarni o'rganish, statistik ma'lumotlarni solishtirish, amaliy kuzatishlar, keyslar tahlili hamda ekspert so'rovlari tashkil etdi.

Ushbu yondashuv oilaviy bizneslarni raqamlashtirish jarayoniga ta'sir qiluvchi omillarni chuqur va har tomonlama o'rganish imkonini berdi.

Tadqiqot O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan 25 ta oilaviy korxona hamda 12 nafar mutaxassis ishtirokidagi so'rovlar asosida amalga oshirilgani natijalarning amaliy ahamiyatini oshirib, real sektor holatini aniq aks ettirishga xizmat qiladi. Olingan ma'lumotlar oilaviy korxonalarda raqamli transformatsiya jarayonini baholash va samaradorlikni oshirish bo'yicha takliflar ishlab chiqishda muhim empirik asos bo'lib xizmat qiladi.

Oilaviy biznesning raqamlashtirish darajasi. O'tkazilgan so'rov natijalari shuni ko'rsatdiki, O'zbekistondagi oilaviy bizneslarning 68 foizi hali ham asosan qog'oz hujjatlar bilan ishlaydi. Faqat 23 foizi to'liq yoki qisman raqamlashtirilgan boshqaruv tizimlaridan foydalanadi.

Raqamlashtirish darajasi bo'yicha oilaviy bizneslarni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

1-daraja (an'anaviy) - 45%: Hujjatlar qog'ozda, Excel jadvallari, oddiy buxgalteriya.

2-daraja (boshlang'ich) - 32%: CRM tizimi yoki onlayn buxgalteriya dasturi.

3-daraja (o'rta) - 18%: Kompleks ERP tizimi, onlayn do'kon, raqamli marketing.

4-daraja (yuqori) - 5%: To'liq integratsiyalashgan raqamli ekotizim, sun'iy intellekt elementlari.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki oilaviy biznesda raqamlashtirish darajasi yetarli darajada yuqori emasligini ko'rsatadi. Korxonalarining 45 foizi hanuz an'anaviy usullarga tayanib faoliyat yuritmoqda, bu esa raqobatbardoshlikni sezilarli darajada cheklaydi. 32 foiz korxonalar boshlang'ich raqamlashtirish bosqichida bo'lib, ularning faoliyatida faqat ayrim dasturiy vositalar qo'llanadi.

O'rta darajadagi kompleks raqamli yechimlarga ega korxonalar ulushi 18 foizni tashkil etadi, bu esa raqamli transformatsiyaga nisbatan qisman intilish mavjudligini bildiradi. To'liq raqamli ekotizimga ega korxonalar esa atigi 5 foizni tashkil qilgani oilaviy bizneslarda raqamli innovatsiyalarni joriy etish jarayoni sekin ketayotganini ko'rsatadi. Umuman olganda, sektorda raqamli rivojlanish imkoniyati katta bo'lsa-da, ularning aksariyati hali transformatsiyaning boshlang'ich bosqichida qolmoqda.

Raqamlashtirish orqali samaradorlikni oshirish yo'llari.

1. Biznes-jarayonlarni avtomatlashtirish. Oilaviy bizneslar uchun eng muhim yo'nalish - takrorlanuvchi jarayonlarni avtomatlashtirish. Bunga quyidagilar kiradi: Buyurtmalarni boshqarish tizimlari, avtomatik faktura yaratish, ombor hisobini yuritish, mijozlar bazasini boshqarish (CRM).

Amaliy misol: Toshkentdagi oilaviy mebel ishlab chiqarish korxonasi CRM tizimini joriy etgandan keyin buyurtmalarni qayta ishlash vaqti 3 barobar qisqardi va mijozlar bilan ishlashda xatolar 65% ga kamaydi.

2. Moliyaviy boshqaruvni raqamlashtirish. Zamonaviy bulutli buxgalteriya tizimlari (masalan, 1C:Bulut, My.SOLIQ.uz) oilaviy biznesga quyidagi imkoniyatlarni beradi: Real vaqtda moliyaviy holatni ko'rish, avtomatik hisobotlar shakllantirish, xarajatlarni nazorat qilish va tahlil qilish, soliq hisobotlarini soddalashtirish.

3. Onlayn savdo kanallarini rivojlantirish. Pandemiya dan keyin onlayn savdo tez sur'atda o'sdi. O'zbekistonda elektron tijorat 2020-2024 yillarda o'rtacha 40% o'sish sur'atini ko'rsatdi.

Oilaviy bizneslar uchun: instagram va Telegram orqali savdo, Veb-sayt va onlayn do'kon, yetkazib berish tizimlarini integratsiyalash, onlayn to'lov tizimlarini ulash.

4. Ma'lumotlar tahlili va qarorlar qabul qilish. Raqamli tizimlar katta hajmdagi ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish imkonini beradi: Savdo statistikasi va trendlar, mijozlar xatti-harakatlari tahlili, mahsulot samaradorligini baholash, xarajatlar tuzilmasi monitoring kabi ma'lumotlar asosida oilaviy biznes rahbariyati asosli qarorlar qabul qilishi mumkin.

Raqamlashtirish oilaviy biznes uchun samaradorlikni keskin oshiruvchi muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Jarayonlarni avtomatlashtirish buyurtmalarni tezkor qayta ishlash, xatolarni kamaytirish va operatsion xarajatlarni qisqartirish imkonini beradi. Moliyaviy boshqaruvning raqamlashtirilishi esa real vaqt rejimida

nazoratni kuchaytirib, hisobot yuritishni soddalashtiradi. Onlayn savdo kanallarining rivojlanishi oilaviy korxonalarga bozordagi o'z ulushini kengaytirish va mijozlar bilan barqaror aloqalarni yo'lga qo'yish imkonini yaratadi. Ma'lumotlarni tahlil qilishga asoslangan boshqaruv esa strategik qarorlarni aniq va ishonchli ma'lumotlar asosida qabul qilishga xizmat qiladi. Umuman olganda, raqamlashtirish oilaviy bizneslar uchun raqobatbardoshlikni oshirish va barqaror o'sishga erishishning eng samarali yo'llaridan biridir.

Raqamlashtirish jarayonidagi to'siqlar. Nazariy tahlil asosida, oilaviy bizneslar quyidagi qiyinchiliklarga duch kelmoqda:

Moliyaviy to'siqlar (58%): Raqamli tizimlar joriy etish uchun dastlabki investitsiyalar.

Bilim etishmasligi (47%): Texnologiyalarni to'g'ri tanlash va qo'llash bo'yicha kompetensiya.

O'zgarishlarga qarshilik (42%): Katta yoshdagi oila a'zolarining yangi texnologiyalarga ishonmasligi.

Xavfsizlik xavotirlari (35%): Ma'lumotlarning saqlanishi va himoyalaniishi.

Integratsiya muammolari (28%): Mavjud jarayonlar bilan yangi tizimlarni bog'lash.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, oilaviy bizneslarda raqamlashtirish jarayonining sekinlashishiga bir qator tizimli to'siqlar sabab bo'lmoqda. Eng katta muammo — raqamli texnologiyalarni joriy etish uchun zarur bo'lgan moliyaviy investitsiyalarning yetishmasligi bo'lib, korxonalarning 58 foizi aynan shu omilni asosiy to'siq sifatida qayd etgan.

Texnologiyalarni tanlash va ulardan foydalanish bo'yicha bilim va malakaning yetarli emasligi, shuningdek, katta yoshdagi oila a'zolarining o'zgarishlarga nisbatan ehtiyotkorligi raqamlashtirish jarayoniga qo'shimcha cheklovlar kiritmoqda.

Ma'lumotlar xavfsizligi bo'yicha xavotirlar va yangi tizimlarni mavjud jarayonlarga integratsiyalashdagi texnik muammolar ham jarayonni murakkablashtirmoqda. Umuman olganda, ushbu to'siqlarni bartaraf etish oilaviy bizneslarning raqamli transformatsiyasini jadallashtirish uchun zarur shart hisoblanadi.

Muvaffaqiyatli raqamlashtirish uchun tavsiyalar. O'tkazilgan nazariy tadqiqot va xorijiy tajriba asosida oilaviy bizneslar uchun quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Bosqichma-bosqich yondashuv.

Barcha jarayonlarni bir vaqtda raqamlashtirishga urinish o'rniga, eng muhim yo'nalishdan boshlash kerak. Birinchi navbatda eng ko'p vaqt talab qiluvchi yoki xatolarga moyil jarayonlarni avtomatlashtirish tavsiya etiladi.

2. Xodimlarni o'qitish va jalb qilish. Raqamli o'zgarishlar faqat texnologiya emas, balki odamlar bilan bog'liq. Barcha oila a'zolari va xodimlarni yangi tizimlar bilan ishlashga tayyorlash zarur.

3. Kichik loyihalardan boshlash. Katta tizimlarni joriy etishdan oldin, oddiy va arzon yechimlarni sinab ko'rish mantiqan to'g'ri. Masalan, oddiy CRM tizimi bilan boshlash, keyin murakkab ERP ga o'tish.

4. Ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash. Bulutli xizmatlardan foydalanishda ishonchli provayderlarni tanlash, ikki faktorli autentifikatsiya va ma'lumotlarni zaxiralash tizimlarini joriy etish muhim.

5. Avlodlar o'rtasida bilim almashinuvi. Yoshlar zamonaviy texnologiyalarni yaxshi biladi, katta avlod esa biznes tajribasiga ega. Ularni birlashtirib, samarali raqamli strategiya yaratish mumkin.

Umuman olganda, oilaviy biznesda raqamlashtirish jarayonini samarali tashkil etish uchun amaliy yo'l xaritasini belgilab beradi. Bosqichma-bosqich yondashuv orqali korxonalar resurslarni to'g'ri taqsimlab, eng muhim jarayonlardan boshlash orqali tez natija olishi mumkin. Xodimlar va oila a'zolarining raqamli ko'nikmalarini rivojlantirish texnologiyalarni muvaffaqiyatli joriy etishning asosiy sharti hisoblanadi. Kichik loyihalar bilan boshlash esa xatolarni kamaytirib, keyingi bosqichlarga o'tishda tajriba to'plash imkonini beradi. Ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash va texnologik xavflarni boshqarish raqamli transformatsiyaning barqarorligini oshiradi. Avlodlar o'rtasidagi bilim almashinuvi esa innovasiya va tajribani uyg'unlashtirib, oilaviy biznesning uzoq muddatli raqobatbardoshligini ta'minlaydi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, oilaviy biznesni raqamlashtirish bugungi kunda zaruratga aylanmoqda. Bu nafaqat raqobatbardoshlikni oshirish, balki biznesni keyingi avlodlarga uzatish jarayonini ham soddalashtiradi. Shu jumladan, nazariy tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli texnologiyalarni to'g'ri qo'llagan oilaviy korxonalar:

- Operatsion xarajatlarni 20-35% ga kamaytiradi,
- Mijozlar bilan ishlash samaradorligini 40-60% ga oshiradi,
- Qarorlar qabul qilish tezligini 3 barobar oshiradi,
- Yangi bozorlarga kirish imkoniyatini kengaytiradi.

Raqamli texnologiyalarni joriy etish nafaqat raqobat ustunligini ta'minlaydi, balki biznesni barqaror rivojlantirish, uni keyingi avlodlarga samarali tarzda topshirish va boshqaruvni soddalashtirish imkonini ham yaratadi. Tadqiqot natijalari raqamlashtirishning amaliy foydasini yaqqol namoyon etdi: operatsion xarajatlarning 20-35 foizga qisqarishi, mijozlar bilan ishlash samaradorligining 40-60 foizga oshishi, qarorlar qabul qilish tezligi uch barobar ortishi va yangi bozor imkoniyatlarining kengayishi bunga yaqqol misoldir. Demak, raqamli transformatsiya oilaviy bizneslarning barqaror o'sishi va uzoq muddatli muvaffaqiyatining eng muhim omili hisoblanadi.

O'zbekiston sharoitida oilaviy bizneslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, raqamli savodhonliklarini oshirish va arzon raqamli yechimlarni taqdim etish muhim ahamiyatga ega. Kelajakda sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar tahlili va Internet of Things texnologiyalari oilaviy bizneslar uchun yanada ko'proq imkoniyatlar yaratadi.

Bugungi kunda raqamlashtirish jarayonini boshlagan korxonalar ertaga raqobatda ustunlikka ega bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Family Firm Institute. (2024). Global Data Points. www.ffi.org.
2. McKinsey & Company. (2023). The digital transformation of family businesses.
3. O'zbekiston Respublikasi Statistika qo'mitasi. (2024). Kichik biznes va tadbirkorlik statistikasi.
4. Westerman, G., Bonnet, D., & McAfee, A. (2014). Leading Digital: Turning Technology into Business Transformation. Harvard Business Review Press.
5. Raqamli O'zbekiston-2030 strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 2020.
6. Deloitte. (2023). Family Business Survey: Digital transformation in family enterprises.
7. OECD. (2024). Digitalisation and family businesses: Opportunities and challenges.